
Brněnská versus pražská sociologická škola: mýtus a skutečnost*

DUŠAN JANÁK**

Slezská univerzita v Opavě

The Brno versus the Prague School of Sociology: Myth and Reality

Abstract: This article compares the Brno and Prague schools of sociology, whose existence was among the most important characteristics of Czech interwar sociology. The comparison is performed on three levels: institutional affiliation (affiliation with a university, a learned society, and the publishing platform of a journal); objective conceptual agreement or variance (the degree to which general sociological theories, methodological opinions, evaluative judgements in science are shared); and subjective affiliation with a certain school (the existence of declared support for one school over the other, the antagonism of 'us' versus 'them' in reviews and debates, ties between a teacher and a student). The opposition between the two schools is most apparent on the institutional level and to some degree on the level of subjective affiliation. On the level of conceptual agreement within one school and opposition to the other, a number of alleged dichotomies and differences are found to be more a myth than a reality. The biggest difference found on that level is a greater inclination towards quantitative methods in the Prague school and towards qualitative methods in the Brno school. As it is impossible to generalise these and other characteristics, the author argues that the concept of academic schools in Czech interwar sociology is best understood using the paradigm of ideal types, rather than as a reflection of a real dividing line, and additionally, for a description of reality, by applying the concept of centre and periphery employed in subculture studies.

Keywords: Czech sociology, history, 20th century, Brno sociology, Prague sociology, scientific schools

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2013, Vol. 49, No. 4: 577–602

* Článek vznikl za přispění grantu GA ČR Dějiny a současnost české sociologie (č. P404/10/0032) a díky institucionální podpoře Slezské univerzity v Opavě. Za tuto podporu i za věcné připomínky v posudcích recenzentů autor děkuje.

** Případnou korespondenci posílejte na adresu: Dušan Janák, Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, Ústav středoevropských studií, Hradecká 17, 746 01, Opava; e-mail: stoupax@centrum.cz.

1. Úvod

Jedním ze specifik české meziválečné sociologie byla existence dvou soupeřících sociologických škol, brněnské (BSŠ) a pražské (PSŠ). Při konstatování jejich existence se však vychází jen z několika deklarativních vyjádření nemnoha představitelů brněnské a pražské akademické sociologie a jako koření se přidává několik ostrých polemik na stránkách sociologických časopisů. Nezpochybnitelnost tomu dodávají reálie z života meziválečné sociologické obce: rozkol v Masarykově sociologické společnosti a založení Společnosti pro sociální badání; spory mezi pražským sociologem J. Králem a spíše v Brně působícím E. Chalupným, které skončily před soudem [Voráček 1999]; vznik druhého sociologického časopisu *Sociální problémy* v Praze rok po založení *Sociologické revue* v Brně. Také nejostřejší polemické výpady v obou časopisech směřovaly ke „konkurenci“ a autoři jednoho časopisu až na výjimky nepřispívali do časopisu druhého [srov. Janák 2011a, 2011b; Nešpor 2008].

Považujeme za odůvodněné otázku rozdílů obou takzvaných škol, ba dokonce oprávněnosti pojmu sociologická škola pro brněnské a pražské meziválečné sociology, opět otevřít, neboť hlubší a systematické srovnání chybí. Namísto toho však již existuje poměrně dost dílčích studií k jednotlivým postavám klasické české sociologie (z monografií např. Janák [2009]; Janišová [1998]; Pecka [2007]; Sedlák [1995] a nepřeborné množství časopiseckých a sborníkových studií), zmínit je třeba sborníky z 60. let [Obrdlíková 1966; Obrdlíková, Slávik 1968] a systematické analýzy se dočkaly nedávno již i oba zmiňované časopisy [Janák 2011, Janák, Bereš 2011]. Rozdíl mezi BSŠ a PSŠ se zabývá také poslední souhrnné dílo o klasické české sociologii [Nešpor 2011]. Částečně shrnuje předchozí diskuse k problému dělení obou škol a pro určení příslušnosti vychází především z institucionální příslušnosti k autorskému okruhu určitého časopisu a učení společnosti jako většina předchozích autorů (explicitně navazuje na Hirnerovo a Gallovo dělení) s výjimkou sociologů, u kterých převážily jiné typy afiliací. Tím, že výklad sleduje spíše logiku díla jednotlivých postav, a nikoli jejich srovnání, není nakonec zcela zřetelné, jak silné byly koncepční různice mezi oběma školami a podobnosti v rámci nich. V tomto ohledu se opírá o předchozí autory a vnímá (být opatrně) jako hlavní rozdíl sociální angažovanost brněnských sociologů a empirismus pražských [Nešpor 2011: 103–108].

Že mezi sociologickou Prahou a sociologickým Brnem panovalo napětí, které posilovalo mezi brněnskými a pražskými sociology vědomí „my“ proti těm druhým „oni“, je asi nezpochybnitelné. Opravňuje nás to ale uvažovat o dvou rozdílných sociologických školách? Existují i jiné než deklarativní a institucionální znaky? Sdíleli autoři těchto takzvaných škol výzkumná témata, metodu, obecnou sociologickou teorii či dílčí koncepty, které by se lišily od témat, metod, teorie a konceptů těch „druhých“? A o jaká témata, metody, teorie a koncepty šlo? Na tyto otázky bychom chtěli odpovědět v následujícím textu. Zvolíme však jiný způsob výkladu, než jaký byl použit v dosavadních výzkumech. Na základě existujících znalostí o obou školách zkonstruuje jejich podrobnější ideální typ,

se kterým porovnáme ty sociology, o jejichž příslušnosti se nevede spor. Ačkoli se budeme věnovat i institucionálním a deklarativním formám vymezení, těžiště analýzy bude spočívat v porovnání skutečného obsahu sociologického díla jednotlivých představitelů.

V následujícím oddílu vyložíme metodiku našeho postupu a způsoby či kritéria, jakými je podle nás smysluplné vědeckou školu vymezit. V další části se budeme věnovat vybraným „kandidátům“ na členství v pražské či brněnské sociologické škole ve třech dimenzích: (1) po stránce institucionální příslušnosti; (2) v oblasti sdílených témat, metod a názorů na sociologii (pozornost budeme věnovat především otázce ne/hodnotící sociologie a metodologii); a (3) otázce indikátorů subjektivní přináležitosti. V závěru textu nabídneme souhrnnou odpověď na výše uvedené otázky.

2. Výzkumná optika

Ačkoli teorie vědy i historie vědy jsou natolik etablované vědecké subdisciplíny, že mají vlastní specializovaný časopis (*Teorie vědy*) nebo i vědecké pracoviště, v otázce metodiky pro vymezení tzv. vědeckých škol nebo proudů není vypracovaná žádná jednotná typologie. Daleko více je případových studií a rozborů o jednotlivých vědeckých školách či myšlenkových proudech, které se většinou obejdou bez snahy o formalizaci kritérií pro příslušnost. (Např. Holzbachová [1988] o historické škole Annales, z českého prostředí Beneš [1995] o Gollově škole, mnoho bylo napsáno o frankfurtské škole, v rozličných dějinách sociologie se můžeme dočíst i o monografické škole, Durkheimově škole, fenomenologické škole, v rámci klasické české sociologie dokonce o škole Foustkové a škole Chalupného [Macků 1968: 44–48] atp.) Asi nejsystematičtěji v česko-slovenském kontextu rozebrala otázku vědeckých škol v sociologii D. Alijevová [1997], která na slovenskou sociologii aplikovala koncepci vědeckých „clusterů“ založenou na typologii komunikačních vazeb N. Mullinse a s využitím pojmu paradigma v intencích T. Kuhna. Její přístup je užitečný také pro zachycení dynamiky, kterou vědecké clusterly a školy prodělávají. V těchto rozličných pojednáních se ale objevují podobné motivy.

Přiřazení k určitému směru má většinou dva momenty – subjektivní a objektivní. Kupříkladu za strukturalisty bývají označováni badatelé, kteří by se tomuto označení třeba i bránili (např. Foucault) a naopak, abychom zůstali blíže zkoumané době, např. k pozitivismu se hlásili vědci, jejichž koncepce i metodologické názory byly velmi odlišné a nezřídka i protichůdné. Podobně v českých poměrech fungoval přívlastek „marxistický“. Důkladnější analýza by neměla zůstat pouze na povrchu deklarativních vyjádření (neměla by je však ani opomíjet), ale měla by jít také hlouběji k objektivním souvislostem.

Druhým analytickým rámcem, který bychom chtěli v našem posouzení zohlednit, je rozdíl mezi institucionální a meritorní příslušností. Tato dichotomie

Tabulka č. 1. Návrh ideálního typu rozdílů brněnské a pražské sociologické školy

	dimenze	BSŠ	PSŠ
institucionální příslušnost	<i>příspěvatel časopisu po roce 1937 člen učené společnosti akademický pracovník VŠ</i>	<i>Sociologická revue Masarykovy sociologické společnosti v Brně (MU)</i>	<i>Sociální problémy Společnosti pro sociální badání v Praze (UK)</i>
meritorní příslušnost	<i>teorie metodologické názory sociologická angažovanost a přípustnost hodnocení ve vědě</i>	<i>filozofické základy afunkcionalismus teoretická orientace/ empirická orientace na kvalitativní metody angažovanost a aktivismus</i>	<i>bez obecné sociologické teorie empirická orientace na kvantitativní metody nehodnotící sociologie</i>
subjektivní příslušnost	<i>deklarativní příslušnost „my a oni“ – polemické příspěvky, kritické recenze na ty „druhé“ vztah žáků k učiteli</i>	<i>k BSŠ proti autorům Sociálních problémů k I. A. Bláhovi</i>	<i>k PSŠ proti autorům Sociologické revue k J. Královi</i>

Zdroj: autor

odráží skutečnost, že příslušnost k určité skupině vědců se může projevat buď tím, že sdílejí „jednu střechu“ určitého vědeckého ústavu, univerzity, učené společnosti či odborného časopisu, anebo tím, že sdílejí stejné metodologické postoje a teoretické koncepce, případně také pracují na stejných tématech, nejednou společně. Protože věda je vědou především díky vědění, které produkuje, považujeme tuto (druhou) meritorní rovinu, která se týká obsahu sdíleného vědění, za klíčovou.

Řada badatelů bývá s určitou školou či proudem svázána volně, zato někteří bývají označováni za její hlavní představitele, případně zakladatele nebo následovníky. V případě detailnějšího studia koncepcí představitelů jedné školy nezřídka zjistíme, že každý je dosti autonomní, že se jednotliví představitelé v nejednom momentě různí, názorově vyvíjejí v čase apod. Proto je užitečné na vědeckou školu nahlížet jako na určitou subkulturu. Pro subkulturu je typické, že (většinou) nemá ostré hranice, že je definována různou měrou sdílenými názory, hodnotami, případně vzorci jednání, ke kterým se většinou (ne však nutně) připojují určité manifestní znaky či, řečeno s Bourdieuem, „distinkce“ (v našem případě např. publikační platforma, institucionální rámec, orientace polemik, deklarativ-

ní vyjádření atd.). Z konceptuální výbavy sociologie subkultur přebíráme třetí analytický rámec – dichotomii jádra a periferie, která umožňuje s dostatečnou přesností popsat míru přináležení určitého badatele do ideálnětypického jádra pražské či brněnské sociologické školy či do oblasti mimo něj. Tím se zároveň vyhneme problému rýsování neexistujících hranic, které se snaží uzavřít určité badatele do jednoho nebo druhého okruhu. Výsledkem takových snah dosud nebylo nic jiného, než existence různých členských seznamů v závislosti na vazbě k tomu či onomu kritériu.

Na základě existující literatury a výzkumů české sociologie sledovaného období můžeme zkonstruovat několik základních dimenzí rozdílů mezi BSŠ a PSŠ. Posouzení jednotlivých sociologů a jejich koncepcí podle těchto měřítek by mělo pomoci lépe objasnit, kdo a v jaké míře k jednotlivým školám přináležel, jak ostré hranice mezi BSŠ a PSŠ v jednotlivých dimenzích vlastně byly a jak mnoho se navržený ideální typ příslušníka jedné ze škol odlišuje od reality.

Blíží komentář si zasluhují indikátory meritorní příslušnosti. Dosud panovala nejsilnější shoda o rozdílnosti obou škol v otázce hodnotících soudů v sociologii, založená především na jednoznačných deklarativních vyjádřeních některých účastníků. Níže provedený rozbor částečně ukazuje na problematičnost této dichotomie, která je ale jako ideálně-typové vymezení nosná. Naopak nejproblematictější je dělení na empirickou pražskou a teoretickou brněnskou sociologii. Deklarativně byly empirické obě. Pražští sociologové však použili adjektivum „empirický“ jako sebevymezuující znak vůči ostatní (tj. především brněnské) české sociologii a tím vnesli do věci zmatek. Poměrně zásadní nejednotnost panuje i v pozdějším hodnocení této skutečnosti [srov. např. Galla 1968: 35; Hájek 1968; Hrazdírová 1971; Nešpor 2011: 107, 118, 147; Obrdlíková 1966a; Šiklová 1968]. Rozšířené povědomí o teoretičtější sociologii brněnské¹ a empiričtější pražské je do značné míry založené na dobových sebedefinicích a jednostranné, byť kvalifikované znalosti, nikoli na systematickém srovnání. Pro projasnění problému bude zapotřebí zkoumat povahu empirie v metodologických úvahách i užitých metodických postupech jednotlivých představitelů. S ohledem na znalost Bláhova používání introspektivní metody [Janák 2006] jsme se rozhodli pro zohlednění rozporu v hodnocení empiričnosti brněnské sociologie a pro jemnější dělení v oblasti preferencí kvalitativních a kvantitativních metod.

Z širšího okruhu sociologů jsme byli nuceni pro podrobnější rozbor vybrat jen některé. V literatuře panuje shoda v tom, že k jádru pražské školy patřili J. Král, O. Machotka, Z. Ullrich a J. Mertl, a proto budeme věnovat pozornost jejich sociologii. V případě brněnské školy se vymezení poměrně různí [srov. např. Galla 1968: 45; Hájek 1966; Macků 1966, 1968b; Nešpor 2011: 107–108; Obrdlíková 1966; Sedlák 1993, 2007], některá jména se však opakují. Z nich jsme vybrali tři Bláhovy nejbližší spolupracovníky a žáky, A. Obrdlíka, J. Obrdlíkovou a M. Hájka, u nichž

¹ Předmětem nejednoho rozboru se stal především Bláhův funkcionalismus [např. Janák 2009: 86–148; Macků 1970; Obrdlíková 1966b, 1966c] a spíše zásluhou filozofů funkcionalismus Fischerův [např. Valenta 1990, 2001].

lze předpokládat, že patřili k jádru BŠŠ [viz Sedlák 2007], a kteří jsou zároveň svým počtem, rozsahem tvorby (dospěli k habilitačnímu spisu),² generačním i akademickým postavením přibližně srovnatelní s pražskými sociology.³

3. Institucionální příslušnost

Otázka institucionálního vývoje je zmapována natolik podrobně [např. Hoffmanová 2009; Nešpor 2007a; Pulec, Urbášek 2003; Voráček 1999 a detailnější práce k dějinám jednotlivých univerzit], že zde není třeba dalšího rozboru. Ačkoli původně byli všichni sociologové bez rozdílu sdruženi v Masarykově sociologické společnosti, jako první ji opustil Král a posléze byl následován všemi třemi mladšími pražskými kolegy. Publikací platformou výše uvedených pražských sociologů byly *Sociální problémy*,⁴ v případě brněnských *Sociologická revue*. Kromě toho publikovali všichni i v dalších časopisech překračujících užší sociologický rámec (*Parlament*, *Moderní stát*, *Česká mysl* apod.). Co se týče akademického působení, Král, Machotka a Ullrich působili (i když s různou intenzitou) na Univerzitě Karlově, zatímco Mertl se habilitoval a přechodně po jistou dobu působil na pražském Českém vysokém učení technickém. V případě brněnských sociologů šlo bez rozdílu o Masarykovu univerzitu, i když zde působili různou měrou a v rozličných obdobích. Ačkoli Obrdlík měl ambice i perspektivu začít působit po válce v Praze jako profesor na Vysoké škole politické a sociální, snad v důsledku zásahu členů „konkurenční“ školy mu to bylo znemožněno [Nešpor 2011: 123]. Po stránce institucionální příslušnosti je výše navržené ideálnětypické schéma poměrně věrné.

4. Objektivní meritorní příslušnost

Ne/hodnotící sociologie

Protože nejčastěji udávaným rozdílem obou tzv. škol (jak deklarativně z úst aktérů, tak v sekundární literatuře) je otázka přípustnosti hodnotících soudů v sociologii, je užitečné provést srovnání nejprve v této rovině. Úkol je usnadněn tím, že Bláha, Král a Machotka věnovali ve zvláštních publikacích pozornost problému mravnosti.

² Obrdlíková habilitační spis sice napsala, z ne zcela jasných příčin však docentury formálně nedosáhla. V Archivu MÚ lze nalézt negativní posudek její práce od filozofa L. Nového.

³ Tento seznam by šlo pochopitelně rozšířit např. směrem k periferii BŠŠ o profesory J. L. Fischera či E. Chalupného, kteří byli k Bláhově sociologii značně autonomní, jisté vzájemné afinity a filiace však lze vyzorovat a stály by za zevrubnější průzkum, nebo o habilitanty M. Trapla či T. Čepa.

⁴ Jedinou výjimkou byla Mertlova recenze knihy pražského Němce H. O. Zieglera [Mertl 1932]

Bláha, který byl ze všech diskutovaných badatelů nejstarší, byl také největším moralistou v masarykovském duchu. Zároveň však problematiku vazby vědeckého poznání a hodnocení skutečnosti propracoval teoreticky nejdůsledněji. Podrobný rozbor Bláhova řešení problematiky ne/hodnotící sociologie přinášejí jiné texty [zejména Janák 2009: 81–148]. Pro naše téma je však podstatné zjištění, že ačkoli nejvíce ze všech hledal propojení mezi vědou a mravností – nepochybně proto, aby měl pevný základ pro své „ateistické kazatelství“, které šlo i v jeho době radě badatelů „proti srsti“ – nakonec jej v hranicích samotné sociologie nenalezl. Zastával pozici, že v každém hodnocení je něco nevypočitatelného a iracionálního, protože se jedná o pronikání světa zájmem [Janák 2009: 113]. Hodnocení vykázal do filozofie (pojaté jako tvůrčí činnost myšlení), za hranice pozitivní vědy. Operace, která propojí vědu a filozofické hodnocení, je životní aktivita subjektu badatele. Podle Bláhy „jádro hodnocení prochází naší organicitou a citovou osobností“ [Bláha 1922: 30–31]. Rozum však při hodnocení spolupůsobí jednoduše proto, že oddělit rozum od hodnocení, tj. oddělit kognitivní a praktické dimenze lidské osobnosti lze pouze analyticky, nikoli reálně. Poznání patří podle něj k lidskému bytí stejně jako (prvotně sebezáchovná) hodnotící aktivita [Janák 2009: 116]. Nahlédnutí téměř do kteréhokoli Bláhova spisu ukáže, že jejich autor se těmto filozofickým exkurzům za hranice vědy zdaleka nevyhýbal. Zároveň je třeba si uvědomit, že vložená hodnocení nepovažoval za vědecké poznatky, ale spíše za vědcovu morální povinnost. Tak se nám stane pochopitelným, že např. ve „slibně“ nazvané knize *Ethika jako věda* [Bláha 1991] samotného hodnocení mnoho nenalezneme, ale setkáme se především s „pozitivistickým“ přehledem rozličných teorií mravnosti. Naopak v pracích ze sociologie rodiny Bláha postupuje po vzoru „sociálních lékařů“ [Bláha 1947: 7] a po stanovení diagnózy předepisuje terapii.

Čertovým kopýtkem Bláhovy hodnotící sociologie v užším smyslu je (více než intence) jeho funkcionalismus. A můžeme předeslat, že totéž platí i v případě pražských sociologů Machotky a Mertla. Na rozdíl od nich však Bláha dospěl k relativně propracované formulaci vlastní obecné sociologické teorie federativního funkcionalismu, který se liší od funkcionalismu J. L. Fischera nebo T. Parsonse. Problém však není ani tak v nuancích jednotlivých typů funkcionalismu, jako v samotném významu pojmu funkce, který se odvíjí od použití pojmu v řeči či textu.⁵

Z jinde učiněného srovnání funkcionalismu Bláhova, Fischerova, Parsonsova a Luhmannova je zřetelné, že pojem funkce v sociologii vždy obsahuje teleologické konotace. Funkce ve společnosti (nejčastěji popisované jako „systém“ mající „potřeby“) vždy obsahuje určitý problémový horizont jako svůj korelát [srov. Janák 2009: 123–148]. Tento imanentně teleologický rozměr funkcionálního vysvětlení s sebou nese možnost hodnotících soudů. Pojem funkce ovšem hodnotící soudy nutně neimplikuje, pouze je lépe umožňuje. Pojmy, respektive jejich

⁵ V pojetí významu se kloníme k pragmatické koncepci jazyka rozvíjené pozdním L. Wittgensteinem a jeho následovníky.

významy, nemají zřetelné obrysy a pevné hranice jako kameny, stoly nebo automobily. Tyto hranice se posunují v souvislosti se způsobem použití pojmu v řeči, resp. v textu. Dalo by se říci, že pojmy jsou entity s rozmazanými okraji. Mezi nehodnotícím a hodnotícím použitím pojmu funkce je potom poměrně obtížné najít jasnou hranici. Spíše jde o kontinuum mezi dvěma protilehlými póly. Jedním z použití ležících na hranici je tvrzení o nefunkčnosti, o tom, že něco nefunguje nebo neplní svou funkci.

Bláhovi žáci pojem funkce od svého učitele převzali, jeho „angažované“ snahy uznávali, ale ne všichni je aktivně následovali. Nejvýznamnějším teoretikem, resp. teoretičkou, z Bláhovy „líhně“ byla J. Obrdlíková. Ta sice systematicky pracovala s Bláhovým klíčovým pojmem funkce, ale bez intence odhalení dysfunkčních společenských mechanismů, a už vůbec ne jako s normativním měřítkem, tj. nepokoušela se z pohledu údajně správného fungování kritizovat reálné procesy. Zřetelně patrné je to ve studii o společenské konvenci [Obrdlíková 1946; částečně časopisecky Obrdlíková 1946, 1948a], kde používá pojem funkce asi nejčtetěji. Detailně se v ní zabývá různými funkcemi, které konvence plní (unifikační, nivelizační, estetizační, zpříjemňovací, etizační apod.), ale nenalezneme zde ani slovo o tom, co by plnit měla nebo kde adekvátně svoji funkci neplní, a text neobsahuje ani se společenskou konvencí spojovaná klíše o jejím pokrytectví apod. Bláhův moralismus jí byl na hony vzdálený a podle vzpomínek pamětníků snad i lehce protivný.⁶

Také u A. Obrdlíka těžko hledat tyto tendence. Jeho nejrozsáhlejší spis *Povolání a veřejné blaho* [Obrdlík 1937] svým názvem sice „zavání“ angažovaností, ale jeho jednoznačným cílem je zjistit „jak různí lidé rozumí pojmu „veřejné blaho““ a zda jej spojují spíše s blahem svým či s blahem celku [Obrdlík 1937: 79–80]. Tyto postoje dává do vztahu k socioprofesnímu zařazení respondentů. Ostatně ani poněkud zaujatá, i když částečně oprávněná Machotkova kritika tohoto spisu [Machotka 1938/39] se nedotýká otázky nepřípustného hodnocení, přičemž je téměř jisté, že pokud by tam bylo, tak by se o tom svět od Machotky dozvěděl.

Asi nejdůsledněji v Bláhových stopách pokračoval M. Hájek, který explicitně (i když zároveň poněkud nepřesně) odkazoval k vazbě na Bláhovo pojetí funkce jako regulované činnosti v protikladu k marxistickému pojetí funkce jako úkolu [Hájek 1967]. Hájek ve svých pojednáních o hornících věnoval nemálo místa „hornické patologii“ a častému zdůrazňování praktické role sociologie při řešení sociálních problémů. Pro Hájka se stal pojem funkce ve svém hodnotícím použití frekventovanou kategorií. Nicméně jeho rozsáhlé rukopisné práce zůstaly pravděpodobně známy jen úzké skupině akademiků.⁷

U neformální hlavy pražské skupiny J. Krále se většina autorů shoduje v tom, že sociologii v užším slova smyslu nedělal. Na programu skupiny se sice

⁶ Podle vzpomínek dr. Šárky Solařové z prosince 2011, která se společně se svým mužem s J. Obrdlíkovou stýkala v 60. i 70. letech.

⁷ Jeden kladný posudek rukopisu z 60. let pochází např. od metodologicky fundovaného P. Machonina (Archiv MU, osobní spis *Mojmír Hájek*).

podílel, což zkonstatovali už jeho doboví odpůrci [Šíma 1940], naplňoval jej však ze všech nejméně. Pro posouzení jeho meritorního filozofického vztahu k hodnotám ve vědě nám mohou posloužit dva případy, v nichž je zřetelný odklon od deklarovaného projektu. Asi nejkonkrétněji se Král vypořádal s problémem mravních norem v publikované přednášce o tzv. přirozené (ateistické) morálce. Základním prvkem výstavby jeho argumentace je koncepce zákona neustálého zdokonalování propojená s racionalistickou koncepcí morálních soudů. Mravnost považuje za „speciální projev všeobecné lidské tendence nebo snahy po přizpůsobení co nejlepším čili po zdokonalení“ [Král 1948: 24]. Toto zdokonalení se v mravnosti jeví jako celek, jako souhrn různých hodnot ve své celistvosti. „Je to projev tendencí společenského vývoje vůbec a především jeho tendence racionalizační.“ [Král 1948: 25] Nejvyšším stupněm morálky je pro Krále morálka propojená s rozumovým odůvodněním závaznosti normy. V Králově textu je patrné jeho přesvědčení o možnostech racionálních morálních soudů. Je přesvědčen, že v mravních otázkách probíhá „stejný pochod rozumový“ jako např. v technice. Jen „v oboru mravních jevů jsme si ještě nedali tolika práce se studiem jejich vývoje, jako jsme si dali např. v oboru technickém“ [Král 1948: 20], aby nám to bylo zřetelné. „Ethisace“ je podle Krále jednou z tendencí racionalizačního vývoje, který zasazuje do celkové snahy po zdokonalení. Král odmítá i představu Weyrovovy normativní teorie o protikladu světa norem a světa přírody. Snaží se ukázat, že mravní pravidla vytváříme „tvořivou syntézou“ z prvků zkušenosti „ve své zdokonalovací snaze“ [Král 1948: 21]. Králůva pozice je tak poměrně dost blízká pozici Bláhy, který používá podobný syžet vývojové morálky (hodnocení vychází z pudu sebezáchovy a kulminuje v hodnocení mravním) a vznik nových hodnot vykládá podobně jako Král coby tvůrčí výkony vynikajících jedinců. Bláhova koncepce je pouze detailněji propracovaná a je spojena s jeho obecnou sociologickou teorií pracující s pojmy sociální situace, potřeby a sociální funkce.

Podíváme-li se na Králův text, který je označován za nejvíce „empirický“ [Nešpor 2011: 142], jedná se, jak napovídá název *Nezaměstnanost inteligence, její příčiny a prostředky k její nápravě*, o explicitní návrhy reform, resp. o jejich diskusi a plédování za vědecky podložené sociální plánování [srov. zejm. Král 1938–39: 179–180]. Ačkoli vidí řadu úskalí, nepochybuje o tom, že otázku po tom, koho a jak vzdělávat nejlépe, zodpoví věda, pokud se jí dostane dostatek podpory. Projekt nehodnotící sociologie je i v tomto textu spíše upozaděn.

Z pražského prostředí je asi nejzajímavější ambivalentní případ O. Machotky. Vazbu hodnot na vědeckou produkci pojímal podobně jako Bláha. Věda nehodnotí, ale zkoumá. Nicméně praxe může a měla by na vědu navázat. Práce o sociologii v moderním životě sepsaná společně se Z. Ullrichem se hodnotícími a vůdčími úkoly sociologie jen hemží. Podle zaběhaného schématu by tento text mohl být ozdobou angažované brněnské sociologické knihovničky. Blízký vztah české sociologie k praktickému životu je zde ještě konstatován, a nikoli pranýřován [Machotka, Ullrich 1928: 57]. Sociologii považují za základ nového světového názoru [Machotka, Ullrich 1928: 71] a přiznávají jí schopnost ukazovat „nové

cesty, jimiž by bylo možno postavit praxi na vědecký základ“ [Machotka, Ullrich 1928: 73]. Sociologii označují za „kmotru“ naší národní samostatnosti a svobody [Machotka, Ullrich 1928: 94], které bychom měli být náležitě vděční, a od níž můžeme do budoucna očekávat ještě více [Machotka, Ullrich 1928: 114]. Sociologie je podle nich povolána k tomu, aby poskytla „ideál občana“ a očekávají od ní stanovení cílů výchovy [Machotka, Ullrich 1928: 96]. Oceňují, že v Americe se v sociologii spatřuje základ občanské výchovy a morálky [Machotka, Ullrich 1928: 97] a téhož chtějí dosáhnout i u nás [Machotka, Ullrich 1928: 99]. V podobném duchu pokračují i v samostatné kapitole o sociologii v politice a ve veřejném životě.

V Machotkově disertaci věnované problému mravnosti u Durkheima, jeho předchůdců a následovníků [Machotka 1927] je samotné přitakání hodnotovým soudům založeným na sociologii přítomno spíše. Durkheimova sociologie postavila podle Machotky mravní problém na zcela novou bázi. „A nemůže-li sama dáti řešení, jak se o to pokoušely filosofie a náboženství, slibuje alespoň potřebné světlo, v jehož záři bude možno rozpoznat všechny složky problému, ocenit jejich význam a na základě tomto přistoupení k řešení“. [Machotka 1927: 14] Na stejném místě však také nalezneme tvrzení, že „přísná věda pouze konstatuje, nemůže předpisovat“. Machotkova práce odráží jistou ambivalentnost. Jeho vlastní postoj lze odvodit částečně z toho, že nejvýše oceňuje pojetí Durkheimových pokračovatelů L. Lévy-Bruhla a A. Bayeta. Relativně dost pozornosti věnuje Lévy-Bruhlově koncepci, respektive jeho projektu „racionelního umění sociálního nebo mravního“ [Machotka 1927: 145], které bude aplikací teoretických zákonů do mravní skutečnosti [Machotka 1927: 146]. Naproti tomu ke koncepci G. Simmela, která obhazuje zásadní neprostupnost mezi věděním a mravností, se vyjadřuje spíše skepticky jako o koncepci polovědecké. Jedním z centrálních motivů této Machotkovy knihy je idea zákona, kterému podléhají mravní jevy coby součást sociálního dění. Tento motiv je potom bodem implicitního teoretického přechodu od vědy k praxi, neboť zákon má charakter neměnnosti, pravidla, na rozdíl od chtění, jež je nahodilé.

Mohli bychom tyto Machotkovy rané práce považovat za výraz sociologické nezralosti, ovšem nějaký zásadní obrat nezaznamenáme ani ve 30. letech, kdy praktikuje empiričtější sociologii se znalostí nejaktuálnější americké metodologie. Pro převážně metodologický spis o sociologii rodiny je charakteristické hodnotící použití pojmu funkce. Za funkci považuje „takovou činnost, kterou sociální skupina či jedinec vykonává pro sebe nebo pro společnost ve shodě se společenskou strukturou a ve smyslu hodnot ve společnosti platných. (...) (Funkce – pozn. autora) je vždy spojena s hodnotami a strukturou společnosti.“ [Machotka 1932: 86] Touto definicí, která je zavedena v intencích objektivistického přístupu formálním způsobem, a zejména jejím důsledným naplněním si Machotka uzavřel nejen možnost pojmového rozlišení manifestních a latentních funkcí, které se v sociologickém funkcionalismu objevilo až později, ale zároveň přešel od deskriptivního k preskriptivnímu pojmu funkce. Učinil to pravděpodobně nevě-

domky, jak o tom svědčí podkapitola „Funkce rodiny“ [Machotka 1932: 94–95], v níž navrhuje zkoumání funkcí rodiny spíše v deskriptivních intencích užití pojmu. Ovšem samotný návrh vlastního metodického aparátu pokračuje v linii normativního použití pojmu funkce, když Machotka věnuje značnou pozornost rozdělení dotazníku pro rodiny „řádné“, „nezdařené“, „úchylné“ a „rozvrácené“ s ohledem na naplnění svých funkcí [srov. zejm. Machotka 1932: 124–144].

Drobnější spis o vztahu mravnosti a tržního hospodářství (Machotka 1934) je prošpikován sentencemi o naší době, o nevhodnosti naší dnešní morálky ve vztahu k panujícím poměrům a o tom, jakou morálku dnešní doba potřebuje, včetně řady dokladů potřebné změny. Najdeme zde i něco z „bláhovského“ moralismu směřujícího k ředitelům a správním radům bank: „Ani tato třída lidí u nás mravně nedorostla k obtížným povinnostem svých úřadů. (...) Jejich mravní charakter nebyl (...) na úrovni jejich úkolů.“ [Machotka 1934: 600] Trochu podobný sociologickým „kněžím“, tj. sociologům, kteří chtěli společnost více napravovat než poznávat, což jindy dosti kritizoval [Machotková 2001: 149], pak požaduje „větší kázeň“, „soustavnost“, „krajní racionelnost“ [Machotka 1934: 601], mluvící o zaostávání rozvoje morálky za hospodářským životem atp.

Hodnotící rozměr nalezneme i v poměrně deskriptivně pojatém výzkumu potřebných pražských rodin. Kromě přesvědčení o brzké vůdčí roli vědy v řízení sociálního života [Machotka 1936: 202] je zajímavá kapitola o „ideálu člověka naší společnosti“ [Machotka 1936: 196–199]. V ní se snaží o jakousi sociologickou operacionalizaci tohoto ideálu. Neopírá se však o šetření hodnotových preferencí, ale o sociologickou (!) spekulaci. Udává také výčet preskripcí, které by bylo třeba ve sledovaných proměnných naplnit, aby tohoto ideálu bylo dosaženo, případně konstatuje míru jejich adekvátního naplnění. Preskripce však nejsou v řadě položek příliš exaktní (Machotka např. požaduje „více zdraví všem a hlavně dětem“, „posílení rodinných pout“, ale i měřitelnější standardy jako „vyloučení prostitutek z podnájmu“, „minimální obytnou plochu 7 m² na osobu, úplné vybavení bytů splachovacími záchody, vodovody, a koupelnami“ apod. [Machotka 1936: 198–199]). Zároveň však také v této knize, stejně jako ve většině předchozích zdůrazňuje, „jak nesprávné by bylo pronášet ve vědecké úvaze jakékoli hodnocení“ [Machotka 1936: 190–191]. Tento rozpor Machotka překonává jen částečně reflektovaně a poměrně nedůsledně, takže bychom spíše mohli mluvit o potenciálu k řešení podobnému Bláhovu při rozlišení absolutních a relativních dober. Obsahy dobra se dobově i místně vyvíjejí, takže nemůžeme stanovit absolutně platnou objektivní (tj. nezávislou) normu. Z hlediska individuálního života nebo diskrétního bodu v čase a místě sociálního prostoru však platí určité normy absolutně. V tomto momentu můžeme nalézt oporu v pozitivní vědě. V deskriptivním slova smyslu můžeme z toho, co je, činit závěry o tom, co by vzhledem k panujícím podmínkám být mělo. A to je pravděpodobně cesta, kterou se Machotka chtěl vydat, když se snažil stanovit „ideál člověka naší doby“.

J. Mertl byl tím z pražských sociologů, který do českého prostředí důkladně uvedl M. Webera a jeho koncepci nehodnotící sociologie. Jeho případ byl v nedáv-

né době důkladně zpracován, včetně rozboru Mertlovy občanské i sociologické angažovanosti [Janák 2012; Nešpor 2012], a proto se omezíme jen na reprodukci hlavních zjištění. Místem opuštění projektu nehodnotící sociologie je v Mertlově případě především oblast funkcionální analýzy ve shora uvedeném smyslu. Například to, co mu slouží počátkem 30. let jako deskriptivní popis funkcí politických stran ve státě (přebírá vymezení funkcí politických stran od M. Webera), na jejich konci používá jako normu, aniž by obsahové znění definice funkcí politických stran – jimiž je podle Webera i Mertla organizace veřejného mínění a výběr politických vůdců – v nejmenším pozměnil. To je ještě umocněno tehdy, když je funkcionální analýza doplněna diskursem národních potřeb, neboť potřeba má na rozdíl od (subjektivního) přání konotace objektivní přírodní danosti.

Z pražských sociologů nejvíce naplnil vytčené krédo vědy bez hodnot Z. Ullrich, který pracoval většinu času před svou emigrací ve statistickém úřadu. Kromě práce o roli sociologie v moderním životě, kde můžeme zkusit „svést“ sociologickou angažovanost na Machotku, se věnoval skutečně více konkrétním výzkumům (zejména Doležal, Ullrich [1936], Ullrich [1938] či pozoruhodná práce Ullricha [1947a] z oboru historické sociologie). S funkcionální analýzou se nezapletl a o hodnotách mnoho neuvažoval. Spíše se je snažil ignorovat a svá vlastní témata volit mimo problémy příliš vybízející k morálnímu hodnocení. A i tam, kde se k morálně konotujícím otázkám vztahoval ve více teoretičtějších textech – např. národ [Ullrich 1947b], fašistická ideologie jako ideologie středních vrstev [Ullrich 1934b] – bychom jeho příspěvek označili za dosti akademicky pojatý a hodnotově neutrální.

Představitelé obou škol se od ideálnětypického měřítka více nebo méně odlišují. Radikální dichotomie se ukazuje částečně jako mýtus. Analyzovaní brněnští sociologové se jako celek příliš neangažovali i přes nepochybné ambice svého „guru“. Pražští sociologové se zase nezřídka s hodnotami zapletli (nejvíce Machotka, nejméně Ullrich), ačkoli s nimi nechtěli mít nic společného. Výslednou pozici obou škol bychom mohli popsat nejspíše tak, že se na počátku každá vydala jiným směrem, aby se nakonec sešly na přibližně stejném místě.

Metodologické názory a metody

Kolem toho, jaký byl vztah obou škol k empirickým výzkumům a k empirii obecně, panuje nejvíce nejasností. Všichni byli podle svého vlastního přesvědčení empiriky. Profilujícím problémem se všeobecně vzývaná empiričnost stala ve chvíli, kdy se s její pomocí vymezili pražští sociologové vůči brněnským. I přes rozkrytí některých zavádějících dichotomií se tato dimenze stala asi nejvíce zdůrazňovaným rozdílem mezi oběma skupinami i v dosud nejaktuálnější a nejobsáhlejší práci o meziválečné české sociologii. Její autor rozdíl shrnuje takto: „Zatímco pražští sociologové prosazovali robustní metodický aparát a orientaci na empirické poznání dosahované především kvantitativními metodami spolu

s nehodnotícím pojetím sociologie ve weberovském smyslu, i když by to vedlo k hlubokému poznání jen úzkého výseku sociální reality, jejich brněnští kolegové upřednostňovali co nejširší pojetí sociologického poznání nehledě na jeho hloubku a metodické ukotvení, které by současně směřovalo k vybudování „lepší“ společnosti.“ [Nešpor 2011: 107] Podívejme se na příhodnost tohoto určení u členů pomyslného jádra obou škol podrobněji.

Zdá se, že i Bláha byl na počátku své kariéry pravděpodobně pod vlivem Durkheima, u kterého určitou dobu studoval, nakloněn kvantitativním empirickým postupům. V předválečném textu věnovaném sociologickým metodám píše, že „nejvyšší stupeň vědecké přesnosti podává číslice, statistika“ a zabývá se metodami umožňujícími indukci zákonů [Bláha 1912: 75]. V průběhu 20. let toto své stanovisko pomalu reviduje a opouští. Důvodem bylo mj. to, že při studiu mravních jevů narazil na řadu objektivistickými postupy neanalyzovatelných problémů. Např. porozumět tomu, co je svědomí, podle něj nelze, aniž bychom sami svědomí měli. Bláha přebíral Diltheyovo dělení vnitřní a vnější zkušenosti. Následuje jeho argumentaci, když tvrdí, že příroda je nám vnější, ale společnost je proud dění, které je srozumitelné „zevnitř“ [např. Bláha 1921: 177 a násl.]. Tak vlastně Bláha rozdělil pojem empirie na dvě různé formy, které jsou obě stejně podstatné pro poznání sociální. Proto také dotazníky a oficiální statistiky doplňuje např. introspektivními postupy a beletrií. Jeho kategoriemi bychom řekli, že objektivistické postupy doplňuje subjektivistickými a vnější popis vnitřním rozuměním. Řečeno dnešním jazykem, kvantitativní postupy doplňoval kvalitativními.⁸ Odtud také pramení určitá obezřetnost ke kvantitativním metodám obecně (hraničící až s jejich nedoceněním) a dotazníkům zvláště, k níž vedl své žáky. Vzhledem k tomu, že kvantitativní metody se začaly dynamicky rozvíjet až ve 30. letech, tj. v době, kdy se Bláha blížil k šedesátce, není jeho postoj až tak nepochopitelný. Jeho vlastní konkrétně orientované práce (např. *Sociologie sedláka a dělníka*, *Sociologie intelligence*) se většinou opírají o kombinaci informací a poznatků z rozsáhlé odborné literatury, doplněné údaji z oficiálních statistik, z drobnějších anket, rozhovorů, vlastních pozorování (na které kladl důraz) a zmiňovaných měkkých technik introspekce a analýzy beletrie, které však deklaruje jako metody doplňkové [srov. např. Bláha 1968: 63]. Jeho sociologické popisy sociálních typů (sedlák, dělník, inteligent) se je snaží zachytit od mikroroviny každodennosti až po makrorovinu pozice v celku národní společnosti. Ačkoli byl Bláhův postoj ke kvantitativní sociologii lehce rezervovaný, rozhodně nebyl odmítavý. O tom svědčí jeho iniciační a organizační role ve dvou velkých kolektivních výzkumech, které vedl. Prvním byl výzkum obce Velká nad Veličkou v první polovině 30. let, druhým rozsáhlý výzkum Brna po druhé světové válce za pomoci dotazníkového šetření. Oba výzkumy nebyly bohužel dokončeny. Ten první, u kterého sběr dat započal v létě 1931, z důvodů ekonomických, jež přinesla hospodářská krize, druhý z důvodů pro sociologii destruktivních politických změn, jež přinesl únor

⁸ Podrobně ke genezi a proměnám Bláhova noetického stanoviska viz Janák [2009: 86–105], k jeho introspekci viz Janák [2006].

roku 1948. Z obou výzkumů však byla publikována alespoň část výsledků, které ukazují na Bláhovu snahu o komplexnost postižení sociální skutečnosti. V případě výzkumu Velké byla použita široká škála přístupů od napůl uměleckých (Úlehlův film *Mizející svět*, záznamy lidových písní a tanců pořídil dramaturg Národního divadla v Praze F. Pujman, fonografické a notové zápisy písní a řeči hudební skladatel M. Ponc, poesii studoval spisovatel H. Sonnenschein), přes kvalitativní techniky (zapojení badatelů do pracovního a kulturního života obce, besedování, pozorování v chalupách) až po ty kvantitativní. Při výzkumu Velké to byla především Obrdlíkova rozsáhlá studie o sociální mobilitě [Obrdlík 1934], která byla založena na kvantifikaci různých typů sociální mobility. Její autor nicméně považoval za důležité zdůraznit meze kvantifikace a položil důraz na vlastní pozorování a rozhovory při interpretaci kvantitativních údajů. V případě poválečného výzkumu Brna byla dotazníková metodologie těžištěm výzkumu a jako jediná studie využívající data z dotazníků [Vysloužil 1949] již pracuje s korelacemi, tzn. že je na dobové úrovni kvantitativní metodologie.

Asi nejdůsledněji v „mistrových“ stopách po empirické linii pokračoval M. Hájek, jehož hlavním tématem se stalo hornictví. Jeho sociologie horníka nese zřetelnou stopu Bláhovy sociologie sociálních typů i jeho metodologického pluralismu a terminologie. Ke sběru dat Hájek použil především různé typy skupinových a individuálních interview, dále zúčastněné pozorování (za okupace byl nasazen na jámu Július v Zastávce u Brna, kde vznikl jeho záměr psát o hornících), analýzu písemných úředních údajů a statistik, rozhovory se znalci různých úseků hornického života, autobiografie horníků, jejich korespondence i jednotlivé různorodé písemné záznamy a projevy. Dotazníky byly spíše doplňkovým nástrojem z důvodu jejich nespolehlivosti v tomto sociálním prostředí, „kde panuje nedůvěra k písemnému projevu“ [Hájek 1966b: 6]. Zdá se však, že šlo spíše o Hájkovu nedůvěru ke kvantitativní sociologii, respektive k validitě dotazníkových šetření, neboť stejně se dotazníkovému šetření vyhýbal už v předválečné monografii o sociologii venkova s odůvodněním, že venkovský lid nerad vyplňuje formuláře [Hájek 1940]. Výsledkem Hájkových snah se nicméně stal poměrně komplexní popis hornického životního stylu, který analogicky k Bláhovi a za pomoci jeho terminologie dělí na „životní sloh hmotný“ (šacení, bydlení, výživa a spotřeba obecně, hygiena, populační chování) a „životní sloh duchovní“ (politický, kulturní, náboženský, právní, mravní, estetický život). Pozornost je věnována takovým detailům, jako jsou účesy hornických žen a dívek v různých životních etapách nebo hornický slang. Po Bláhovi Hájek ostatně „zdědil“ nejen chladný vztah k dotazníkovému šetření, ale také neobyčejně rozvláčný styl psaní.

Asi nejbližší Bláhův spolupracovník A. Obrdlík ve své empiricky zaměřené habilitaci (a zároveň své nejrozsáhlejší sociologické knize) vyšel naproti tomu právě z dotazníků, v nichž však převládaly otázky s otevřenými odpověďmi. Svou prací i zdroji, ze kterých vyšel (především aktuální americká sociologie), se podobal pražskému O. Machotkovi. Stejně jako on věnoval detailní pozornost

metodologickým otázkám,⁹ v tomto případě problému měření postojů („sociálních attitud“) pomocí dotazníku, a použil obdobné postupy analýzy dat (třídění druhého stupně). Jediný, i když nezanedbatelný rozdíl mezi nimi byl v tom, že Machotka byl schopen sehnat peníze (respektive podílet se na bohatě subvencovaných projektech) na vyčerpávající šetření, čímž dosahoval reprezentativity vzorku. Nicméně o samotné reprezentativitě vzorku uvažovali oba stejně. Problém pravděpodobnostního výběru neležel v jejich zorném poli jednoduše proto, že ještě nebyl standardní součástí sociologické metodologie a postupovalo se spíše podle zásady čím více, tím lépe v kombinaci s teoretickým nebo kvótním výběrem. Obrdlík však v Bláhově duchu a nejspíš i pod jeho vlivem zdůrazňoval nutnost interpretace a omezení čisté kvantifikace. Nutnost rozumějícího přístupu k hojně užívaným otevřeným odpovědím v dotazníku a při interpretaci výsledků zdůraznil i v samotném závěru spisu [Obrdlík 1937: 255].

J. Obrdlíková byla asi nejvýznamnějším teoretikem, resp. teoretičkou, jdoucí v Bláhových stopách. Její editorský podíl na Bláhově posmrtně vydané syntéze hraničil se spoluautorstvím [Nešpor 2011: 217]. Její teoretické příspěvky mají sice relativně větší význam, nicméně podílela se na několika empirických výzkumech. Před válkou participovala (neznámo jak velkou měrou) na výzkumech brněnského sociologického semináře, po válce byla jednou z hlavních postav organizačního týmu rozsáhlého dotazníkového výzkumu města Brna a později realizovala několik drobnějších výzkumů, včetně výzkumu starých lidí na Ostrovsku, který navrhla i realizovala v podstatě sama. V poválečném výzkumu sociálních distancí socioprofesionálních kategorií na moravském venkově kombinovala rozhovory a pozorování, zaměřené na různé projevy životního stylu příslušníků jednotlivých kategorií (např. kdo chodí za kým na návštěvu, jak se příslušníci jednotlivých skupin oslovují, kdo může jít pro koho na zábavu k tanci apod.). Ve výzkumu starých lidí uskutečněném až koncem 60. let [Obrdlíková 1970] kombinuje kvalitativní rozhovory s kvantitativním zpracováním dotazníků, to vše doplněné o analýzu oficiálních údajů a vlastní pozorování. Vzhledem k době realizace tohoto posledního výzkumu již pracovala také s náhodným výběrem při konstrukci vzorku [Obrdlíková 1970: 3]. Obrdlíková sice vystudovala matematiku a deskriptivní geometrii, takže ji nelze podezřívat z neschopnosti matematické analýzy, nicméně při zpracování kvantitativních dat používala maximálně třídění druhého stupně jako většina jejích předválečných kolegů. Pro interpretaci věcných souvislostí se obešla bez korelací a pokročilejších statistických nástrojů. Zdá se, že po vzoru svého učitele nepovažovala sofistikované postupy statistické analýzy pro sociologii za podstatné.

Představitel pražského okruhu J. Král sám sebe údajně považoval za empirika [Janišová 1998: 84] a nasvědčují tomu i deklarativní prohlášení ve stanovách společnosti, kterou založil, a porůznu roztroušené glosy v časopise, který řídil. Vzhledem k tomu, že nikdy nerealizoval žádný výzkum, ani nenapsal metodo-

⁹ Metodologický přínos spisu ocenil např. i Sorokin [1938: 227].

logický spis, se to může zdát zarážející. S historickým odstupem bychom řekli, že byl spíše realistou v Masarykově významu tohoto slova. Snažil se spoléhat na vlastní úsudek a kriticky přehodnocovat všechny teorie ve vztahu ke konkrétním příkladům. Královu smyslu pro realismus silně konvenovaly ambice „mladých sociologů“ jednoznačně požadujících empirickou vědu založenou na studiu faktů. Jeho vlastní (ne)naplnění této direktivy však nijak zásadně nevybočovalo z rámce prvorepublikové prakticky orientované české sociální filozofie.

Vlažný vztah ke kvantitativním postupům je patrný i u sociologa politiky J. Mertla. Pro něj sociologie začínala teprve tam, kde končila statistika. Problém empirického zkoumání však sám promýšlel, a nejen deklaroval. Spíše než kvantitativní metody prosazoval studium tzv. „sociálních objektivací“. Společenské jevy podle něj existují jedinečně jako psychické stavy jednotlivců. Je možné je však zkoumat pomocí „stop či památek“, které zanechávají ve vnějším světě. Tyto nazývá „sociálními objektivacemi“. Nicméně „tam, kde sociální objektivace nepostačují k plnému zachycení pozorovaného jevu, je nutno se uchýlit k méně bezpečné metodě, k *sociálně psychologické analýze*.“ [Mertl 1931: 14, kurzíva v originále] Pro ni akceptuje postup „vciťování“ a „psychologické introspekce“ [Mertl 1931: 14]. V podstatě tak Mertlovy metodologické úvahy opisují podobnou trajektorii jako úvahy Bláhovy, když dospěl k tomu, že vnější popis není pro poznání sociální dostatečný. Konkrétnost zpracování a úspornost ve vyjadřování je v Mertlově případě vyšší, o absenci jakéhokoli moralismu ani nemluvě.

O. Machotka se stejně jako Obrdlík zajímal o moderní americké výzkumné postupy. Kniha *K sociologii rodiny* [Machotka 1932] je především metodologické pojednání. Jak již bylo zmíněno, od Obrdlíka se lišil tím, že participoval na bohatěji subvencovaných výzkumech a měl tak k dispozici rozsáhlejší datové soubory. Např. pro výzkum sociálně potřebných pražských rodin [Machotka 1936] sbíralo několik měsíců data několik desítek tazatelů a na vyhodnocení údajů pracovali další dvě desítky pracovníků.¹⁰ Přitom si vystačil jako Obrdlík s tříděním druhého stupně a tvorbou vlastních kvantifikujících indexů (operačních definic), ovšem v rozsahu daleko přesahujícím Obrdlíkovu práci a pochopitelně i jeho reálné možnosti.

Po válce a pod jejím vlivem je v Machotkově díle patrný příklon k sociální psychologii, ve kterém pokračoval i v americkém exilu.¹¹ Tu ovšem budoval spíše v duchu brněnské předválečné školy a jejích kvalitativních metod. Důraz kladl na rozbor teoretické literatury a analýzu souboru vlastních více či méně případných postřehů, pozorování, odpozorovaných příkladů apod. [Machotka 1964]. S nej-

¹⁰ „Vyšetření rodin provádělo jako celodenní zaměstnání 19 sociálních pracovníků, jako polodenní zaměstnání 8 sester sociálně zdravotní služby v rodinách a 19 tajemnic péče o mládež či jiných pracovníků sociální péče“ [Machotka 1936: 16]. Na analýze dat se podílelo dalších 19 nezaměstnaných intelektuálů pod vedením dvou pracovníků státního statistického úřadu [Machotka 1936: 16].

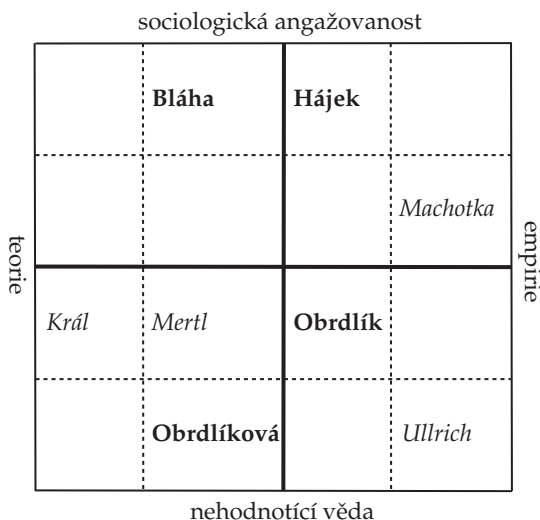
¹¹ Asi první studií této Machotkovy etapy je úvaha z roku 1947 [Machotka 1947a].

větší pravděpodobností nešlo o nemožnost získat prostředky na kvantitativní výzkum, vzhledem k poměrně solidnímu postavení v Americkém akademickém prostředí [srov. Petrušek 2011: 164–167], ale o hledání vlastního směru při výzkumu sociálních motivů v nevědomí. Módní psychoanalýzu, kterou ve svém spisu tiše ignoruje [k tomu podrobněji Běhalová 1984], nepochybně znal, jak dokládají nedatovaná poválečná skripta [Machotka 1947(?)b]. Výhrady měl pravděpodobně k přílišné spekulativnosti a reaktivnosti psychoanalytické metody. A také sociální psychologie v Machotkově pojetí byla především rozbořením toho, co je v individuální duševnosti utvářeno aktuálními sociálními vztahy, neboli tím, co individuum v dané době přesahuje, a nezajímaly jej archetypální sedimenty generací. Machotkův poválečný postup se zdá být promyšlenou alternativou ke kvantifikující sociologii, kterou vyzýval v době předválečné. V tomto posledním Machotkově spisu jde však o období, které bylo pražsko-brněnským sociologickým sporům velmi vzdálené nejen v čase, ale i v prostoru.

Stejně jako v případě projektu nehodnotící sociologie, také v případě kvantitativního přístupu byl nejdůslednějším Z. Ullrich (jak už bylo zmíněno, dlouholetý zaměstnanec Státního úřadu statistického), ačkoli i on kladl důraz na různorodost postupů. Jako jediný používal pokročilejší metody statistické analýzy, vzorově např. při výzkumu středoškolských abiturientů [Doležal a Ullrich 1936]. Zde pracují autoři nejen s tříděním druhého stupně, ale i s několika korelačními koeficienty. Ačkoli měl v tomto výzkumu vyšší podíl na statistické analýze Ullrichův kolega J. Doležal, nic nemluví proti tvrzení, že Ullrich byl asi první významnější český sociolog, který použil postupy kvantitativní sociologie plně na dobové úrovni.

Pro znázornění vzájemných pozic jednotlivých badatelů podle míry hodnotících soudů v jejich sociologické produkci a podle míry empiričnosti jejich výzkumů můžeme použít jednoduchý dvourozměrný graf tvořený horizontální osou teorie–empirie a vertikální osou nehodnotící věda – angažovaná sociologie.¹² Teoretická angažovaná sociologie se nachází v levém horním rohu prostoru, její kvantitativní empirický hodnotově neutrální protipól v pravém dolním kvadrantu. Kvalitativní výzkumné postupy se nalézají u středu horizontální osy.

¹² Čtyřdílnou horizontální osu členíme do kategorií: čistá teorie; převážně teoretické dílo s využitím vlastních empirických dat; vlastní empirický výzkum kvalitativní povahy; vlastní kvantitativní empirický výzkum. Tato škála není zcela neproblematická, neboť kvalitativní výzkum prezentuje jako méně empirický než výzkum kvantitativní, což by předpokládalo vyjasněný model empirie. Z hlediska míry, do jaké vstupuje do zkoumání konceptuální analýza a analýza smyslu a významu, ji však lze považovat za opodstatněnou. Vertikální osu členíme do kategorií: hodnotově neutrální; dílo s příležitostnými prvky hodnocení v podobě hodnotícího použití pojmu funkce nebo s normativními doporučeními pro sociální praxi; totéž, ale v markantní míře; totéž doplněno o praktické pojetí sociálních věd a o vlastní morální hodnocení zkoumané skutečnosti. Netřeba zdůrazňovat, že zařazení na uvedených škálách nebylo učiněno na základě formalizovaného postupu, ale díky rozumějící znalosti díla zkoumaných autorů a určení převládajících motivů.

Graf 1. Vzájemné umístění jednotlivých sociologů podle míry hodnocení a míry empiričnosti

Zdroj: autor

Na první pohled nemůžeme říci, že by se badatelé jednoznačně seskupovali podle ideálnětypických charakteristik. Těm odpovídají především Bláha, Hájek a Ullrich. Určité tendence tu však jsou. Představitelé pražské sociologie nemají k pravému dolnímu kvadrantu příliš daleko a představitelé brněnské sociologie se seskupují ke středu teoreticko-empirické škály. Čistým teoretikem byl asi jen Král díky zaměření na dějiny sociálního myšlení. Jinak je bližší realitě označit obě školy za empirické, přičemž jedna měla blíže ke kvalitativnímu a druhá ke kvantitativnímu přístupu. Tato pojmová dichotomie se však před válkou ještě nepoužívala. Tendence by se pravděpodobně ještě zviditelnily, pokud bychom doplnili do grafu další jména. Brněnští M. Trapl, T. Čep, J. L. Fischer, E. Chalupný by se nejspíš rozřadili podél středové osy míry hodnotové neutrality na hranici teoretického a kvalitativního výzkumu. Pražský A. Boháč by posílil pravý dolní kvadrant, etnolog J. Voráček inklinoval k teorii a kvalitativnímu přístupu. Poněkud ambivalentní (jak k periferii BŠŠ a PSŠ, tak na použitých osách) by bylo zařazení „skoro-docenta“ F. Fajfra i sociálního ekonoma K. Maiwalda.

Pokud se přidržíme diskutovaných autorů, Bláha v podstatě dotáhl do finální a systematické podoby to, co Masaryk v úvahách o sociologii spíše naznačil, včetně ambivalentního vztahu k pozitivismu, intenzivního moralismu a zájmu o autenticitu lidské existence. Obrdlík osciloval mezi teorií a empirickou sociologií podle amerického vzoru, ale asi i vzhledem k nedlouhému oborovému působení se nevyhranil. Jeho sestra byla silná v teorii, kterou však doplňovala empirickými výzkumy kombinujícími kvalitativní a kvantitativní metody s jed-

noduchou analýzou dat. Hájek z pohledu využití empirických postupů dospěl nejdál. Je příznačné, že tak učinil především s hojným využitím kvalitativních postupů. Škála společenské angažovanosti jednotlivých představitelů se rozprostírala mezi oběma póly.

V Praze byla snaha o užší vymezení, ve skutečnosti však byla úspěšná jen částečně. Král byl filozoficky Masarykovský realista. Mertl teoretik opírající své výzkumy o znalost tzv. „sociálních objektivací“ a doplňující je vcítěním. Machotka postupoval podobně jako Obrdlík, i když důsledněji a rozsáhleji uplatňoval kvantitativní postupy. V poválečné etapě se u něj nakonec projevil silný zájem o sociální psychologii a nevědomí směřující ke kvalitativnímu přístupu. Ve směru kvantitativní, objektivistické a hodnotově neutrální sociologie se nejvíce vydal Ullrich. On byl také nejdůslednější v naplňování programu nehodnotící sociologie.

Obě skupiny charakterizuje určitý stupeň vnitřní spolupráce. Sociální výzkum se většinou nedělá kolektivně. Badatelé pracují dosti samostatně a potřebují skupinu jen k diskusi svých postupů a dílčích výsledků [Stockelová 2009]. Každý z analyzovaných autorů měl také svoji vlastní „parketu“. Zároveň je však zřejmé, že mladí pražští sociologové byli kompaktní skupinou v onom smyslu intelektuálního diskusního společenství. O tom svědčí jednak opakující se vzájemná poděkování v předmluvách ke svým individuálním spisům, jednak odkazy v nich k dílčím konceptům vytvořeným kolegy. Např. Mertl odkazoval explicitně na Ullrichovu koncepci svézákonnosti sociálního jevu [Mertl 1931: VIII] a pro skupinu zprostředkoval metodologické názory M. Webera o nehodnotící sociologii. Machotka při výzkumu sociálně potřebných rodin děkuje za účast na diskusích, seminářích a rozvoji metodiky dotazování Mertlovi a Ullrichovi a také za jejich pomoc při zpracování textu [Machotka 1936: 9, 13–14]. S Ullrichem řešil také užší otázky sociologické analýzy dat. Na Ullrichem editovaném díle [Ullrich 1938] spolupracovali Mertl s Machotkou podstatným dílem i autorsky, atp.

V Brně se všichni autoři podíleli na společných výzkumech organizovaných sociologickým seminářem. Z jednoho z nich čerpal Obrdlík [1937] data pro svou habilitaci, nebo Obrdlíková [1948b] pro práci o sociální distanci. Svázanost zde byla více institucionální. Vnitřní vazba v podobě odkazů a přebírání konceptů panovala především v návaznosti na dílo Bláhovo u Obrdlíkové a Hájka. U Obrdlíka nalezneme spíše příležitostné odkazy a citace a vliv zde byl více osobní vzhledem k tomu, že se stal Bláhovým zetěm. O možném zpětném vlivu Bláhových spolupracovníků a žáků na svého učitele můžeme pouze spekulovat.

5. Subjektivní příslušnost

Z dnešního pohledu nejvýraznější formou vzájemného vymezování obou sociologických skupin byly recenze na práci „konkurence“ na stránkách vlastního časopisu a na ně navazující polemiky. Šlo však o polemiky, které se nepovedly,

protože neprobíhaly na neutrální půdě, ale v „našem“ časopise proti „těm druhým“. Měly tak nutně podobu monologů, a nikoli dialogů. Pokud pomineme dlouhodobou osobní animozitu mezi Králem a Chalupným, kteří byli rovnocenně konfliktními osobnostmi, „zákopovou válku“ rozpoutali pražští sociologové. Netřeba reprodukovat jen málo věcné a poněkud trapné polemické výměny mezi autory *Sociálních problémů* a *Sociologické revue* [k tomu srov. např. Janák a Bereš 2011 nebo Nešpor 2007b]. Zaměřme se nejprve na diskutované představitele tzv. pražské školy. Ať již napsali cokoli o Bláhově nebo Obrdlíkově produkci, většinou z devíti desetin negativně. Čistě negativní recenze na Bláhovu práci ze sociologie rodiny z první poloviny 30. let vyšla pod pseudonymem J. P. M. Maršalka [1934], a lze se jen dohadovat, že jejím autorem byl Machotka, protože měl k sociologii rodiny nejbližší. V ročníku 1938/39 se pod další takto pojatou recenzí Bláhovy *Sociologie intelligence* již odvážil podepsat J. Voráček a pod odsouzení sborníku k Bláhovu jubileu, ve kterém nepřímě zpochybňoval i Bláhovy vědecké kvality, J. Král. O Obrdlíkově produkci věcně, kriticky a stručně referoval Z. Ullrich [1934] a rozsáhleji a agresivněji O. Machotka [1938–1939].¹³ Vzhledem ke svému věku a absenci rozsáhlejší odborné produkce byli Obrdlíková a Hájek pozornosti ušetřeni. Do příkrých odsudků brněnské produkce se nikdy nezapojoval J. Mertl, který směrem k Brnu publikoval jednu pochvalnou recenzi na dílo J. L. Fischera [Mertl 1934], jenž však byl jádru Bláhova okruhu poměrně vzdálen. I tak byl však k Mertlově recenzi připojen kritický redakční dovětek, psaný pravděpodobně J. Králem, jenž samotný negativně recenzoval Obrdlíkem editovaný sborník k Bláhovým šedesátinám [Král 1938–1939b].

Příkrost a určitá zaujatost těchto odsudků vynikne zejména v kontrastu s nekriticky kladným posuzováním prací z vlastních řad [např. Král 1932; Machotka 1938–1939b; Ullrich 1934]. Těžko říci, odkud se tato netolerance při posuzování práce druhých brala. Něco asi bude třeba připsat konfliktnímu založení šéfredaktora časopisu J. Krále, který v tomto typu recenzí své mladší kolegy podporoval a sám v nich neobyčejně vynikal. Recenze od „postižených“ směrem ku Praze se přitom v tomto duchu nenesly. Texty J. Mertla se dočkaly kladných recenzí od Bláhy [1931] i Obrdlíka [1932] nebo pouhé deskripce [Bláha 1937b]. Bláhovy recenze Machotkových knih [Bláha 1933, 1937a] byly pochvalné, případně obsahovaly nějakou věcnou připomínku. Z recenze na knihu *Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze* je také patrné vymezení vůči pražské sociologii v otázce hodnocení, ale ve vlídném duchu. Namísto odsuzování práce konkurence píše v otázce míry vědecky přípustného hodnocení, že „zde je bod, kde se my od pražských odlišujeme“ a připojuje vlastní stanovisko i vlastní souhlas s Machotkovým pojetím hodnot [Bláha 1937a: 112]. V pozitivním duchu se nesl i posudek Králových prací u příležitosti jeho jubilea [Bláha 1933b]. Ani poválečná recenze Machotkovy *Ameriky* z pera Obrdlíkovy manželky Soni není negativní, ale spíš

¹³ O stejné knize vyšla relativně pochvalná Sorokinova anglická recenze v *Sociologické revue* [Sorokin 1938].

popisná [Obrdlíková 1947]. Zdá se, že v těchto ohledech platí Nešporova charakteristika o „exkluzivitě a sršatosti“ pražské školy a „inkluzivitě“ školy brněnské [Nešpor 2011: 103, 137]. Zatímco badatelé z Bláhova okruhu se snažili být zadobře se všemi a na každé práci najít něco pozitivního, pražští sociologové se moc nechtěli „kamarádit“ s nikým, leda sami se sebou. Prostřednictvím recenzí a polemik tak byla vystavěna symbolická hranice mezi „námi“ a „jimi“.

Po stránce pozitivního přihlášení k oběma školám je nejviditelnější přihlášení J. Obrdlíkové a M. Hájka jak v poválečných dílech [např. Hájek 1967; Obrdlíková 1947], tak v 60. letech v rámci práce na dějinách české sociologie. Samotný Bláha se na několika místech o rozdílu brněnské a pražské sociologie také zmiňoval, v přehledu dějin československé sociologie do roku 1948 jej však netematizoval [Bláha 1997]. Zcela zřetelný je však vztah všech zmiňovaných brněnských sociologů k Bláhovi jako ke svému učiteli (v jubilejních sbornících i ve vlastních textech), který v Praze tak silnou obdobu neměl [srov. např. Šiklová 1968].

Ani v případě pražských sociologů se o existenci školy ve 30. letech nikterak explicitně nemluvílo. Máme však přinejmenším dva indikátory subjektivní souditelnosti. Tím prvním je deklarativní vystoupení všech zmiňovaných z Masarykovy sociologické společnosti a později založení vlastního „exkluzivního“ klubu pro „opravdu vědecké“ sociology a zároveň neochota přispívat do jiného než vlastního sociologického časopisu (zde tvoří jedinou výjimku Mertlova recenze Zieglera [Mertl 1932]). Druhým indikátorem je pravidelné vzájemné odkazování a děkování si za podněty v předmluvách a úvodech svých knih, což platí zejména pro Machotku, Mertla a Ullricha. Jejich vztah ke Královi jako učiteli sice existoval, ale nebyl tak silný jako v případě Bláhových brněnských žáků. Vzhledem k tomu, že Král vlastní sociologické výzkumy nedělal, nebylo vlastně na co navazovat. Explicitní ocenění obsahu Králových prací tak učinil Machotka v souvislosti s jeho heslem pro Ottův naučný slovník [Machotka 1938–1939b]. Jeho vůdčí role je nejsilněji patrná v institucionálních záležitostech, jako je odchod z Masarykovy sociologické společnosti, působení v časopisu *Sociální problémy* nebo Společnosti pro sociální bádání.

6. Závěr

Vyjdeme-li z použitého ideálnětypického schématu, dojdeme k tomu, že po stránce institucionálních a subjektivních kritérií došlo v případě brněnské a pražské sociologie ke zřetelnému rozrůznění, a z tohoto pohledu je plně legitimní mluvit o dvou odlišných školách. Tradované rozdíly po stránce meritorní, tj. po stránce metodologických názorů, používaných metod, míry empiričnosti a otázky hodnot ve vědě, jsou problematičtější a jsou z velké části více mýtem než skutečností.

„Mladí pražští sociologové“ si vepsali do štítu krédo nehodnotící sociologie, ale příliš striktně se jej nedrželi. Programu nehodnotící sociologie a rozvíjení exaktních kvantitativních výzkumných postupů byl jednoznačně nejbližší Z. Ull-

rich, kupodivu postava, která byla pro akademické dění nejméně významná. Jeho bychom mohli označit za hlavního představitele pražské sociologické školy plným právem. Ostatní se od tohoto ideálnětypického centra více či méně vzdalovali. Ačkoli i Ullrich získal docenturu a po určitou dobu přednášel, vzhledem k politickým proměnám v r. 1948 nemohlo k plnému rozvinutí této linie výzkumu vůbec dojít. Právě dílem této okolnosti, že klíčový exponent meritorního obsahu školy začal zásadněji působit v akademických institucích příliš pozdě, je o pražské sociologické škole po obsahové stránce vhodné mluvit spíše jako o škole v zárodku, resp. o škole jedné generace. I přes uvedené výhrady považujeme za užitečné ponechat termín škola i pro pražský okruh nejen z důvodů „zaužívanosti“ termínu. Spojujících vazeb bylo ve 30. letech totiž určitě více než odlišností. V oblasti metodologických názorů i používaných metod je zřetelná tendence k objektivistickým postupům, které v případě Machotky (přechodně) a Ullricha (trvale) ústily v kultivaci kvantitativního přístupu. Pro pražskou školu je také charakteristická vzájemná diskuse individuálních badatelských projektů a sdílení některých konceptů z ní vzešlých. Nicméně považujeme za daleko užitečnější používat pojem školy v uvedeném ideálnětypickém pojetí než jako odraz dělicí čáry v české meziválečné sociologii.

V Brně byla situace pro rozvoj určité školy příznivější. Více než dvacetileté koncepční vedení sociologického semináře charismatickou a odborně vyhraněnou vědeckou osobností umožnilo vyrůst i druhé generaci badatelů, a vedlo tak ke krystalizaci kompaktnější výzkumné linie tendující ke kvalitativním výzkumným postupům. Také skutečnost, že právě Bláha jako formální hlava školy a všech jejích podstatných institucí se nachází nejbližší ideálnětypickému obsahovému centru, naznačuje, že se zde mohla plněji rozvinout vazba učitele a žáků i v meritorní rovině. Zatímco pražská škola byla vskutku pražská, a nikoli Králova (jak se někdy traduje), brněnský protějšek je vhodnější chápat jako Bláhovu brněnskou sociologickou školu, protože Bláhova sociologie i jeho osobnost je po stránce institucionální, meritorní i subjektivní příslušností k ní zcela zásadní.

V konečném důsledku na tom však byly obě školy stejně. Politické proměny měly na obě stejný destruktivní dopad. Díky dvougeneračnímu trvání Bláhovy (brněnské) školy došlo k pokusu o oživení této tradice ještě v 60. letech, kdy už se v Praze dávno stavělo na jiných základech. To, že P. Machonin pokračoval v tom nejlepším, co se pražská sociologická škola pokoušela kultivovat, bylo spíš kouzlo nechtěného. Normalizace však definitivně zahladila jak stopy chtěné, tak i ty nechtěné bez rozdílu.

DUŠAN JANÁK studoval sociologii v Brně a nyní působí na Slezské univerzitě v Opavě. Mezi oblasti jeho odborného zájmu patří dějiny sociologie, společnosti střední Evropy, sociální filosofie a filosofie sociálních věd.

Prameny a literatura

Archivní zdroje

Archiv Masarykovy univerzity Brno: fondy Mojmir Hájek, Lubomír Nový, Juliána Obrdlíková

Literatura

- Alijevo, D. 1997. „Kryštalizácia škôl v slovenskej sociológii.“ Pp. 31–45 in L. Turčan, E. Laiferová (eds.). *O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Beneš, Z. 1995. „Pojmy jako předmět historiografického studia. Příklad: Gollova historická škola a její zakladatel.“ *Český časopis historický* 93: 359–397.
- Běhalová, M. 1984. *Otakar Machotka*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: FF UJEP.
- Bláha, I. A. 1912. „O sociologických metodách.“ *Studentská revue*: 74–78, 138–142.
- Bláha, I. A. 1921a. „Subjektivism v sociologii.“ *Ruch filosofický* 1: 175–181.
- Bláha, I. A. 1931. „Jan Mertl: Das politische Parteiwesen in der Tschechoslowakei. Sonderdruck aus der Zeitschrift für Politik, XX. Jahrg. Heft 7–8.“ *Sociologická revue* 2 (2): 242.
- Bláha, I. A. 1933a. „Otakar Machotka: K sociologii rodiny. Příspěvek k metodám empirické sociologie.“ *Sociologická revue* 4 (2–3): 212–213.
- Bláha 1933b. Netitulovaná zpráva v rubrice zprávy a poznámky. *Sociologická revue* 4 (1): 131.
- Bláha, I. A. 1937a. „Otakar Machotka: Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze.“ *Sociologická revue* 8 (1–2): 110–112.
- Bláha, I. A. 1937b. „Jan Mertl: Byrokracie. Studie sociologicko-politická.“ *Sociologická revue* 8 (1–2): 113–114.
- Bláha, I. A. 1947. *Dnešní krize rodinného života*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství E. Fastra.
- Bláha, I. A. 1991. *Ethika jako věda. Úvod do dějin a teorie mravnosti*. Brno: Atlantis.
- Bláha, I. A. 1997. *Československá sociologie. Od svého vzniku do roku 1948*. Brno: Doplněk.
- Doležal, J., Z. Ullrich. 1936. *Výzkum abiturientů českých středních škol v zemi české a moravskoslezské ve školním roce 1933/34*. Praha: Státní úřad statistický.
- Hájek, M. 1940. „Jak funguje moravská vesnice (Neslovice) v oblasti života kulturního?“ *Sociologická revue* 11 (3–4): 174–189.
- Hájek, M. 1966. „Mnohověstevnatost Brněnské sociologické školy.“ Pp. 87–106 in J. Obrdlíková (ed.). *Brněnská sociologická škola*. Brno: Městský výbor socialistické akademie.
- Hájek, M. 1966a. *Sociologie horníka I*. Rukopis. Brno: FF UJEP.
- Hájek, M. 1967. *Sociologie horníka II. Některé aspekty sociálního fungování horníka v oblasti života politického, kulturního i řechového z druhé poloviny čtyřicátých let*. Rukopis. Brno: FF UJEP.
- Hájek, M. 1968. „K vývoji sociologického výzkumu v Brněnské sociologické škole.“ Pp. 294–305 in J. Obrdlíková, D. Slávik (eds.). *O koncepci dějin československé sociologie*. Praha – Brno: Socialistická akademie.
- Hoffmannová, J. 2009. *Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848–1952*. Praha: Academia.
- Holzbachová, I. 1988. *Společnost – dějiny – struktura: historický materialismus a škola Annales*. Praha: Academia.
- Hrazdírová B. 1971. *Vývojový profil brněnské sociologické revue*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: FF UJEP.
- Janák, D. 2006. „Sociální introspekce I. A. Bláhy a Wittgensteinův argument proti soukromému jazyku. Poznámky k introspektivnímu přístupu v sociálních vědách.“ *Sociologický časopis* 42 (4): 761–782.

- Janák, D. 2009. *Hodnoty a hodnocení v sociologii Inocence Arnošta Bláhy*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav.
- Janák, D. 2011. „Autorská a tematická struktura *Sociologické revue*. Příspěvek k sociologickému rozboru dějin české sociologie.“ *Sociologický časopis* 47 (5): 991–1016.
- Janák, D. 2012. „Jan Mertl: pravdu hájící kolaborant, který nezradil.“ *Sociologický časopis* 48 (2): 374–380.
- Janák D., A. Bereš. 2011b. „Autorská a tematická struktura časopisu *Sociální problémy*. Příspěvek k sociologickému rozboru české sociologie.“ *Lidé města* 13 (1): 3–25.
- Janišová, H. 1998. *Zdeněk Ullrich. Příspěvek k dějinám československé sociologie let 1945–1949*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Král, J. 1932. „Jan Mertl: Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě.“ *Sociální problémy* 2 (2): 146–149.
- Král, J. 1938–1939a. „Nezaměstnanost inteligence, její příčiny a prostředky k její nápravě.“ *Sociální problémy*, 6 (3–4): 161–188.
- Král, J. 1938–1939b. „Pocta In. Arn. Bláhovi k šedesátým narozeninám. (Příspěvek k dějinám české sociologie.) In Honor of Professor In. Arn. Bláha. Redigoval (Edited by) Antonín Obrdlík. Brno 1939.“ *Sociální problémy* 6 (3–4): 233–237.
- Král, J. 1948. *Ze základních problémů přirozené morálky*. Praha: Život a práce.
- Macků, J. 1968a. *Vybrané kapitoly z dějin československé sociologie*. Praha: Socialistická akademie.
- Macků, J. 1970. „Kritický realismus a strukturalismus.“ Pp. 39–46 in *Sborník prací UJEP*, B 17.
- Machotka, O. 1927. *Mravní problém ve světle sociologie: názory, metody, kritika*. Praha: Orbis.
- Machotka, O. 1932. *K sociologii rodiny. Příspěvek k metodám empirické sociologie*. Praha: Státní úřad statistický.
- Machotka, O. 1934. *Nová etika a hospodářství. (Zvláštní otisk z díla Encyklopedie výkonnosti)* Praha: Sfinx, Bohumil Janda.
- Machotka, O. 1936. *Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze*. Praha: Státní úřad statistický, Orbis.
- Machotka, O. 1938–1939a. „Dr. Ant. Obrdlík: „Povolání a veřejné blaho.“ Prestiž povolání a veřejné blaho.“ *Sociální problémy* 6 (1–2): 106–113.
- Machotka, O. 1938–1939b. „Sociologie, heslo v dodatcích Ottova naučného slovníku.“ *Sociální problémy* 6 (3–4): 212–217.
- Machotka, O. 1947a. „Úloha podvědomého činitele ve společenském chování I.“ *Sociální problémy* 7 (3): 172–189.
- Machotka, O. 1947(?)b. *Sociální psychologie*. Praha: Spolek posluchačů Vysoké školy politické a sociální.
- Machotka, O. 1964. *The unconscious in social relations: an analysis of unconscious processes in personality, society, and culture*. New York: Philosophical library.
- Machotka, O., Z. Ullrich. 1928. *Sociologie v moderním životě: směry, organisace, úkoly*. Praha: Orbis.
- Maršálka, J. P. M. 1934. „Dr. In. Arnošt Bláha: Dnešní krise rodinného života.“ *Sociální problémy* 3 (2): 118–120.
- Mertl, J. 1931. *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě*. Praha: Orbis.
- Mertl, J. 1932. „H. O. Ziegler: Die moderne Nation. Ein Beitrag zur politischen Soziologie. — J. C. B. Mohr, Tübingen 1931.“ *Sociologická revue* 3 (1–2): 110–116.
- Mertl, J. 1934. „J. L. Fischer: Třetí říše. Úvodem do současného politického stavu.“ *Sociální problémy* 3 (2): 123–126.
- Nešpor, Z. R. 2007a. *Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Nešpor, Z. R. 2007b. „Před ¾ stoletím. Kvantifikovaný esej o časopisecké produkci české sociologie před nástupem marxismu a dnes.“ *Sociologický časopis* 43 (2): 397–422.
- Nešpor, Z. R. 2011. *Republika sociologů. Zlatá éra české sociologie v meziválečném období a krátcepo druhé světové válce*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Z. R. 2012. „Jan Mertl: kolaborant nebo oběť okolností?“ *Sociologický časopis* 48 (2): 343–365.
- Obrdlík, A. 1932. „Jan Mertl: Politické strany. Jejich základy a typy v dnešním světě.“ *Sociologická revue* 3 (1–2): 116–119.
- Obrdlík, A. 1934. „Sociální mobilita v jedné z našich venkovských obcí.“ *Sociologická revue* 5: 25–52.
- Obrdlík, A. 1937. *Povolání a veřejné blaho: prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů*. Praha: Orbis.
- Obrdlíková, J. 1945. *Společenská konvence*. Rukopis. Brno: Filosofická fakulta Masarykovy university.
- Obrdlíková, J. 1946. „Společenská konvence.“ *Sociologická revue* 12(5): 48–59.
- Obrdlíková, J. 1947. *Pedagogická sociologie*. Brno: Komenium.
- Obrdlíková, J. 1948a. „Sociální podmíněnost společenské konvence.“ *Sociologický sborník* 3: 76–85.
- Obrdlíková, J. 1948b. *Sociální distance jako vertikální vazba společnosti*. Rukopis. Brno: FF MU.
- Obrdlíková, J. (ed.). 1966a. *Brněnská sociologická škola*. Brno: Městský výbor socialistické akademie.
- Obrdlíková, J. 1966b. „Sociologická metoda In. Arnošta Bláhy.“ Pp. 22–47 in *Brněnská sociologická škola*. Brno: Městský výbor socialistické akademie.
- Obrdlíková, J. 1966c. „Kritický realismus.“ Pp. 107–110 in *Brněnská sociologická škola*. Brno: Městský výbor socialistické akademie.
- Obrdlíková, J. 1968. „Sociologická teorie I. A. Bláhy.“ *Sociologický časopis*. 4 (3): 310–323.
- Obrdlíková, J. 1970. *Sociologický výzkum domovů důchodců v Ostravě I.–II.* Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury.
- Obrdlíková J., D. Slávik (eds.). 1968. *O koncepci dějin československé sociologie*. Praha – Brno: Socialistická akademie.
- Obrdlíková, S. 1946. „Otar Machotka: Amerika.“ *Sociologická revue* 13 (4): 310–311.
- Pecka, E. 2007. *Sociolog Emanuel Chalupný*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.
- Urbášek, P., J. Pulec. 2003. *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Sedlák, J. 1993. „Význam brněnské sociologické školy (BŠ) pro rozvoj sociálněvědního poznání.“ Pp. 91–99 in *Sborník prací FF brněnské univerzity*, G 35.
- Sedlák, J. 1995. *Inocenc Arnošt Bláha*. Brno: Masarykova univerzita.
- Sedlák, J. 2007. „Tři sociologové z Bláhovy brněnské sociologické školy (B. Zwicker, J. Obrdlíková, M. Hájek).“ *Universitas* (1): 53–59.
- Sorokin, P. A. 1938. „Dr. Antonín Obrdlík: Povolání a veřejné Blaho. (Occupations and Public Welfare).“ *Sociologická revue* 9 (1–2): 227–228.
- Stöckelová, T., M. Linková M., D. Lorenz-Meyer. 2009. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šiklová, J. 1968. „Vymezení tzv. pražské sociologické školy.“ Pp. 185–200 in J. Obrdlíková, D. Slávik (eds.). 1968. *O koncepci dějin československé sociologie*. Praha – Brno: Socialistická akademie.
- Šíma, J. 1940. „Kritika a práce.“ *Sociologická revue* 11 (3–4): 293–306.
- Ullrich, Z. 1934a. „Nová literatura o sociologii revoluce.“ *Sociální problémy* 3 (4): 280–299.
- Ullrich, Z. 1934b. „Sociální struktura dneška.“ *Sociální problémy* 3 (3): 164–180.

- Ullrich, Z. 1934. „Otakar Machotka: K sociologii rodiny (Příspěvek k metodám empirické sociologie).“ *Sociální problémy* 3 (2): 115–118.
- Ullrich, Z. (ed.). 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Prag: Im Verlage der Revue „Soziologie und soziale Probleme“.
- Ullrich, Z. 1947a. *Osvobození práce*. Praha: Nakladatelství L. J. Peroutka.
- Ullrich, Z. 1947b. „K problému vymezení národa.“ *Sociální problémy* 7 (3): 190–209.
- Valenta, L. 1990. „Filozofie řádu.“ Pp. 9–54 in J. L. Fischer – *osobnost, dílo, myšlenky*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Valenta, L. 2001. „Pojmy funkce a struktura ve filozofii J. L. Fischera.“ Pp. 142–157 in *Funikcionalismus ve vědě a filosofii*. Praha: Filosofia.
- Voráček, E. 1999. „Emanuel Chalupný, problémy rozvoje sociologie v Československu 20. let a vznik Masarykovy sociologické společnosti.“ Pp. 107–132 in J. Zúmr (ed.). *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor*. Praha: Filosofia.
- Vysloužil, J. 1949. „Hudební zájmy občanů Brna.“ *Sociologická revue* 15 (1–3): 58–67.